

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ АГРАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет агротехнологій та природокористування
Кафедра туризму

До захисту
Допускається
Завідувач кафедри

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти

На тему: «Оцінка природно-ресурсного потенціалу Слобожанщини для розвитку екологічного туризму»

Виконала:

(підпис)

Штепа Д.О.

Група:

З ТУР 1901-1

Науковий керівник:

(підпис)

Онопрієнко В.П.

Суми – 2024

ЗАВДАННЯ
на дипломну роботу студентці

Штепі Дар'ї Олексіївни

1. Тема роботи: «ОЦІНКА ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СЛОБОЖАНЩИНИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ»

2. Термін здачі студентом закінченої роботи на кафедрі: 18.05.2024 р.

3. Вихідні дані до роботи: за результатами проходження виробничої практики та дослідження природно-ресурсного потенціалу Слобожанщини, маємо різноманітну інформацію, з допомогою якої можна формувати перспективні екологічні маршрути у східній частині Сумської та у Харківській областях. В процесі написання кваліфікаційної (бакалаврської) роботи використовувались різноманітні джерела інформації, такі як: наукова література, інтернет-ресурси, наукові дослідження, а також проводились інтерв'ю з місцевими експертами, для отримання необхідної туристичної інформації.

Перелік завдань, які будуть виконуватися в роботі: вивчення наявного досвіду, теоретичних основ та методів еколого-туристичних досліджень; вибір і характеристика показників, що описують туристичний потенціал території; оцінка еколого-туристичного потенціалу областей; характеристика еколого-туристичних районів і визначення перспективи розвитку територій з різними поєднаннями показників еколого-туристичного потенціалу.

Керівник дипломної роботи _____ професор Володимир ОНОПРИЄНКО

Завдання прийняла до виконання _____ студентка Дар'я ШТЕПА

Дата отримання завдання «28» вересня 2023 р.

АНОТАЦІЯ

В даній роботі зазначено, що екологічний туризм здатний поєднати досвід, сезонну адаптацію, стійкість та інновації. Він є одним із головних цікавих двигунів туристичного сектору, що стимулює мандрівників з усієї країни і світу відвідувати національні екологічні напрямки. Це створює економічну цінність для регіонів, нові можливості для секторів туризму та виробництва агропродовольчої та сувенірної продукції. В роботі проведено аналіз еколого-туристичного потенціалу Слобожанщини України. В кваліфікаційній (бакалаврській) роботі розглянуто теоретичні аспекти та особливості організації екологічного туризму окремо по Сумській та Харківській областях. Також у дослідженні проаналізовано можливості організації екологічних турів. Було описано не лише відомі, а і менш популярні еколого-туристичні місця для створення 2-3 денних турів. В даній роботі зазначено, що отримані результати можуть уточнити й допомогти вдосконалити розвиток екологічного туризму на сучасному етапі становлення туристичної галузі України. Також дане дослідження надає можливості практичного використання висвітленого у ній матеріалу. Робота складається зі вступу, трьох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел, додатків.

Ключові слова: туризм, екологічний туризм, природно-заповідні території, парки, природа, подорожі, дестинація.

ABSTRACT

This paper states that ecological tourism is able to combine experience, seasonal adaptation, sustainability and innovation. It is one of the main interesting engines of the tourism sector, which stimulates travelers from all over the country and the world to visit national ecological destinations. This creates economic value for the regions, new opportunities for the sectors of tourism and production of agro-food and souvenir products. The paper analyzes the ecological and touristic potential of Slobozhanshchyna of Ukraine. In the qualification (bachelor's) thesis, the theoretical aspects and peculiarities of the organization of ecological tourism were considered separately in the Sumy and Kharkiv regions. The research also analyzed the possibilities of organizing ecological tours. Not only well-known, but also less popular eco-tourist places for creating 2-3 day tours were described. This work states that the obtained results can clarify and help improve the development of ecological tourism at the current stage of the formation of the tourism industry of Ukraine. Also, this study provides opportunities for practical use of the material covered in it. The work consists of an introduction, three sections, general conclusions, a list of used sources, and appendices.

Keywords: tourism, ecological tourism, nature reserves, parks, nature, travel, destination.

ВСТУП

Актуальність теми. У 80-ті роки ХХ століття почала формуватися нова форма туризму – екологічний туризм, екотуризм (ecotourism), метою якого є екологічне просвітництво, сприяння збереженню природи і місцевої культури. Розвиток екотуризму в світі тісно пов'язаний з формуванням системи особливо охоронних природних територій – природних резерватів, національних парків і пам'яток природи. Сьогодні екотуризм відіграє значну роль в світовій індустрії туризму. За прогнозами експертів всесвітньої туристичної організації (ВТО), в ХХІ столітті темпи росту екотуризму будуть, як і раніше, високими, а отримувані доходи дадуть значний внесок в економіку країн, що розвиваються. За різними оцінками, екологічний туризм в теперішній час складає 10-20% від всього ринку світового туризму і є галуззю, яка дуже динамічно розвивається.

В наш час, більшість туроператорів почали приділяти все більше уваги внутрішньому туризму. Одним із українських регіонів, де туризм і гостинність можуть стати одними з найприоритетніших напрямків розвитку економіки, є Слобожанщина.

Мета досліджень полягає в проведенні комплексної оцінки природно-ресурсного потенціалу Слобожанщини (Сумської і Харківської областей) для розвитку екологічного туризму.

Об'єктом досліджень є природно-ресурсний потенціал Слобожанщини, як основа розвитку екологічного туризму.

Предметом досліджень є територіальні відмінності, що визначають основні напрямки розвитку регіонального екотуризму.

Основні завдання досліджень:

- вивчити наявний досвід, теоретичні основи та методи еколого-туристичних досліджень;
- вибрати і охарактеризувати показники, що характеризують туристичний потенціал території;

- зробити оцінку еколого-туристичного потенціалу областей;
- охарактеризувати еколого-туристичні райони і визначити перспективи розвитку територій з різними поєднаннями показників еколого-туристичного потенціалу.

Методи роботи засновані на досвіді українських вчених в галузі рекреаційної географії, екологічного туризму, а також спеціалістів по розвитку туристсько-рекреаційного комплексу. Основними методами послуговували: порівняльно-географічний, статистичний, картографічний, геоінформаційний та інші методи досліджень.

Практичне значення роботи полягає в тому, що результати і висновки отримані під час виконання даної роботи можуть слугувати основою для розробки програм сталого розвитку екологічного туризму та рекреації на Слобожанщині.

Публікації. «Становлення екологічного туризму як сучасної ідеології подорожей в природу», тези доповідей щорічної науково-практичної конференції викладачів, аспірантів та студентів Сумського національного аграрного університету (22-26 квітня 2024 року).

Структура і обсяг роботи.

РОЗДІЛ 1

ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК СУЧАСНА ІДЕОЛОГІЯ РЕКРЕАЦІЇ

1.1. Становлення екологічного туризму як сучасної ідеології мандрівок в природу

Зародження екологічного туризму відбувалося через підвищення навантаження на природні та культурно-історичні ресурси. Вочевидь, протиріччя між задоволенням туристського попиту і раціональним використання туристичних ресурсів призвело до виникнення екологічно та соціально відповідальних форм туризму[1,2].

Філософи Геродот, Арістотель, Пліній Старший, які подорожували, вивчаючи не лише культурні та історичні пам'ятки, але і природні умови, поклали початок історичному минулому мандрівок. Їх послідовниками стали дослідники різноманітних ландшафтів, рослинного і тваринного світу, місцевих культур – О. Гумбольдт, Ч. Дарвін та інші. Однак поняття «масовий туризм» виникло не одразу. Цьому передували організована подорож Томасом Куком в Шотландські гори в середині минулого століття, а також перше комерційне сходження на Монблан у 1863 році. Англійські письменники, що описували в свої творах красу дикої природи і захоплюючий світ альпійських вершин та долин, сприяли розвитку цікавості до таких подорожей.

На американському континенті подорожі в світ природи також стали популярними завдяки літературним описам відомих натуралістів, які приймали участь в наукових експедиціях: М. Льюсека, В. Кларка, Д. Одюбона [3,4].

Великій популярності подорожей в місця дикої природи сприяло створення системи національних парків (перший національний парк світу – Йеллоустоунський – створений у США в 1872 році). При цьому туризм зберігав елітарний характер і був доступний небагатьом. Двадцяте століття принесло ряд змін як в направленість, так і в масштаб подорожей в природу.

Історієграфію екологічного туризму та пов'язану з нею заповідну справу з цього часу можна розділити на 2 етапи. На першому етапі розглядається зародження заповідної справи та організація природних територій, що охороняються, не лише в світі, а й в Україні. На другому з'являються роботи присвячені безпосередньо екологічному туризму. При цьому з'явилась необхідність в переосмисленні принципів, які визначають подальший розвиток туризму. В силу своєї природної основи екотуризм найбільше відповідав принципам формування концепції стійкого розвитку туризму. В першу чергу слід назвати роботи таких засновників екологічного туризму, як Юнкг, Цебаллос-Ласкурейн.

В Україні термін “екологічний туризм” з'явився у середині 80-х рр. ХХ ст. під егідою міжнародного молодіжного туризму (БММТ) “Супутник”. Існує ряд публікацій, присвячених аспектам розвитку екологічного туризму. Поки що жоден дослідник не провів ґрунтового аналізу цих праць. Подібні питання отримали відображення у працях Зорина І., Горішевського П., Гетьмана В., Кифяка В. Ф., Любіцевої О. О., Серебря В., Храбовченко В. В., а також у Законі України “Про туризм” та інших [5].

Все з часом привело до того, що в туристичному бізнесі почав зосереджуватись великий капітал. Стрімкий ріст індустрії туризму спричинив концентрацію виробництва – почали виникати готельні ланцюги, почалось будівництво туристичних центрів.

Вкладаючи значні кошти в розвиток туризму, великий капітал потребував великих прибутків в короткі терміни. Результатом росту масового нерегульованого відвідування природних комплексів став досить негативний вплив на них, а також на місцеве соціокультурне середовище: винищувались рідкісні рослини, вирубувались дерева, забруднювались водойми, зникали або значно скорочувались популяції багатьох видів тварин. Під загрозою опинилась не лише дика первозданність унікальних природних куточків, так і культурні цінності «приймаючих» країн. Такий односторонньо орієнтований розвиток туризму отримав назву «жорсткого туризму» і мав місце в багатьох

країнах світу. Позначилося це і на такому природному об'єкті як гірська система Альп. П'ять альпійських країн були вимушені прийняти «Альпійську конвенцію», яка визначала довгострокову стратегію розвитку цього регіону і механізми управління розвитком, які забезпечували дотримання екологічного імперативу, пріоритетів збереження культурного і природного спадку альпійських регіонів. Так утворилась і почала розвиватись західноєвропейська модель «м'якого» - прородничо-орієнтованого, екологічно та соціально відповідального туризму. В результаті сформувалось дві моделі екотуризму – перша, що реалізовувалась переважно в незайманій природі (сформувалась в США та Канаді, найбільш повно була втілена в Австралії, тому інколи називається австралійською), і друга, що реалізовувалась в культурному ландшафті і цей ландшафт підтримувала (західно-європейська модель)[6,7].

Поступово виникає розуміння глобальних наслідків діяльності людини. В шестидесяті роки росте суспільна увага до навколишнього середовища, популярності набувають телевізійні програми про природу і мандрівки. З'являються тури «за інтересами» - спостереження за птахами, треки на верблюдах, походи в цікаві природні куточки під керівництвом кваліфікованих гідів. В США розвивається ціла індустрія турів по спостереженню за популяціями китів. В 1966 році ця діяльність набула широкого резонансу, що, в результаті тиску громадськості, декілька видів китів були взяті під повну охорону.

Аналіз матеріалів про історію мандрівок в природу дозволяє зробити висновок, що виникненню поняття «екотуризм» сприяло декілька основних тенденцій. По-перше, туризм став однією з найбільш глобальних активностей; по-друге, стало очевидно, що успіх природоохоронних дій неможливий лише на основі «заборон»; по-третє, відбулася зміна в пріоритетах туристів. В протиположності традиційному «курортно-пляжному» відпочинку, зріс попит на тури активно-пізнавального напрямку [8].

1.2. Основні поняття екологічного туризму

Перше визначення екологічного туризму було запропоноване мексиканським економістом-екологом Гектором Цебаллосом-Ласкурейном в 1983 році. Поняття «екологічний туризм» являє собою дослівний переклад з англійських слів *ecological tourism* та *ecotourism*, хоча це не єдині застосовувані в закордонній літературі означення даного напрямку туризму. До сих пір в літературі зустрічається близько 30 споріднених та взаємопов'язаних понять (природний, зелений, «м'який», біотуризм та інші)[9,10].

В німецькій літературі термін «екологічний туризм» вживається дуже рідко, там більш широкого розповсюдження набули терміни «м'який туризм» та «екологічно і соціально відповідальний туризм». Такий вид відпочинку, основна мета якого максимізація прибутку, при цьому в пріоритеті не лише успішний бізнес, але і турбота про культурне благополуччя туристичних регіонів, ощадливе використання і відновлення ресурсів. Цей термін, як альтернативу індустріалізованому масовому туризму, запропонував в 1980 році Р. Юнкг.

Екологічний туризм – це поєднання мандрівок з екологічно чуйним ставленням до природи, що дозволяє поєднувати радість знайомства та вивчення зразків флори і фауни, з можливістю сприяння їх захисту [11,12].

Під екологічним туризмом Департамент туризму Канберри має на увазі природно-орієнтований туризм, що включає програми екологічної освіти та просвітництва, що здійснюються у відповідності з принципами екологічної стійкості. На думку *D. Fennel* екотуризм - це екологічно стійка форма природного туризму, орієнтована передусім на життя в дикій природі і її пізнання, що організовується у відповідності з етичними нормами таким чином, щоб звести до мінімуму вплив на навколишнє середовище, споживання і витрати, та орієнтована на місцевий рівень (з точки зору контролю, переваг та масштабів). Зазвичай така форма туризму розвивається

на територіях, що охороняються і покликана робити внесок в їх збереження [14,15].

Після появи першого визначення екологічного туризму різними авторами та організаціями, які були зацікавлені в розвитку цього виду діяльності, були запропоновані нові варіанти. Міжнародний Союз охорони природи (МСОП), під екотуризмом розуміє мандрівки з відповідальністю перед навколишнім середовищем по відносно незайманим природним територіям з метою вивчення і насолоди від природи та культурних пам'яток.

Тим не менш, не дивлячись на велику кількість опублікованих робіт, до цих пір не існує єдиного універсального визначення поняття «екологічний туризм» [16,17].

Не дивлячись на різноманіття в розумінні терміна «екологічний туризм», більшість існуючих визначень можна трактувати наступним чином – це вид рекреації, який передбачає:

- організоване відвідування незайманих, унікальних природних територій з метою вивчення природи, культурних пам'яток та етнографічних особливостей певної місцевості;

- здійснення екологічного просвітництва та освіти туристів;

- підвищення рівня екологічної культури всіх учасників туристичного процесу;

- дотримання природоохоронних норм і технологій;

- її стійкий розвиток;

- організацію такої діяльності, яка буде мінімально впливати на оточуючу природу і не приведе до руйнування природнього середовища і погіршення його якостей;

- буде забезпечувати активну соціально-економічну участь місцевого населення та отримання ним прерваг від цієї діяльності.

В нашому розумінні, природні території, що особливо охороняються, являються найбільш привабливими об'єктами для екологічного туризму, але далеко не єдиними. Визнання техногенних ландшафтів, як ймовірних

об'єктів екологічного туризму, вносить деяке уточнення в саме визначення і зміст екологічного туризму. Виходячи з цього, слід розрізнити два основні класи екологічного туризму:

- екотуризм на природних територіях, що особливо охороняються, в умовах дикої, незайманої або мало зміненої природи;

- екотуризм поза межами природних територій, що особливо охороняються, на просторах окультуреного чи культурного ландшафтів (частіше за все сільського), а також дуже змінених (техногенних) ландшафтів [18].

Самі ж екологічні тури можна класифікувати по багатьом ознакам – за способом пересування, за кількістю учасників, за тривалістю, по відношенню до кордонів проживання туристів та інші. Однак найбільш суттєвими слід вважати дві видові ознаки – ціль та об'єкт.

За ціллю розрізняють наступні види екотурів:

- спостереження та вивчення «дикої» та «окультуреної» природи з наданням екологічних знань;
- відпочинок в оточенні природи з емоційними та естетичними цілями;
- лікування природними факторами;
- тури зі спортивними та пригодницькими цілями.

За основним об'єктом, який в значній мірі визначає зміст програми туру і форму його організації, розрізняють наступні види екотурів:

- ботанічні, зоологічні, геологічні та інші;
- еколого-географічні або археологічні, еколого-культурні тури;
- агротури;
- спелеологічні, водні та гірські тури.

Досить важливою класифікаційною ознакою для визначення форм екотурів є вік та стан здоров'я учасників, а також чисельність груп. Зміст програми турів та їх організаційні особливості будуть принципово відмінними для дитячих походів та експедицій, розрахованих на дорослих

людей, рівно як для малих, так і для великих груп учасників. Наковці пропонують виділяти 3 основні напрямки екологічного туризму:

1) класичний природний екотуризм, головним об'єктом якого є дика природа, яка практично не піддавалась антропогенному тиску;

2) рекреаційний екотуризм, головним об'єктом якого є території, видозмінені людиною, території з вторинною квазіприродою, але відносно екологічно сприятливою для цілей рекреації і туризму;

3) соціально-культурний екотуризм, ціль якого полягає в знайомстві і вивченні туристами культури, звичаїв, вірувань, способу життя, особливостей взаємодії з навколишнім середовищем різних народів, які населяють ту чи іншу територію.

Таким чином, екологічний туризм – це організовані мандрівки в місця з відносно незайманою природою, унікальними природними об'єктами, культурно-історичним спадком з метою вивчення флори і фауни певної території, знайомства з геологічними і водними об'єктами та екологічного виховання туристів, дотримання природоохоронних норм. Крім того, необхідно пам'ятати, що при екологічному туризмі природні ресурси повинні використовуватися таким чином, щоб задовольнити економічні, соціальні та естетичні потреби, але при цьому зберегти природну унікальність, важливі екологічні особливості, всю різноманітність біологічних видів.

Від традиційного туризму екологічний туризм відрізняється:

- перевагою природних об'єктів туризму;
- стійким природокористуванням;
- турботою про збереження місцевого соціокультурного середовища;
- меншою ресурсо- та енергоємністю;
- безпосередньою участю в соціально-економічному розвитку території;
- використанням екологічного транспорту (велосипедів, човнів, аеропланів) та альтернативного палива;
- зведенням до мінімуму негативних для навколишнього середовища наслідків;

- сприянням охороні природи;
- екологічним просвітництвом туристів.

Розвиток екологічного туризму базується на дотриманні базових принципів: збереженні біологічного різноманіття рекреаційних природних територій; підвищення рівня економічної стійкості регіонів, залучених в сферу туризму; підвищення екологічної культури учасників туристичної діяльності; збереження етнографічного статусу рекреаційної території.

1.3. Екологічний туризм і охорона природи

Ряд окремих понять, пов'язаних з питанням, що розглядається, викладений у законі «Про туризм» від 15.09.1995 року, останні доповнення до якого були внесені в 2021 році.

Цілий комплекс наслідків як позитивних, так і негативних несе за собою розвиток туризму на природоохоронних територіях. Закон «Про природно-заповідний фонд України» - основний правовий документ, що визначає діяльність державних природних заповідників.

Території та об'єкти природно-заповідного фонду з додержанням вимог, встановлених цим Законом та іншими актами законодавства України, можуть використовуватися:

- у природоохоронних цілях;
- у науково-дослідних цілях;
- в оздоровчих та інших рекреаційних цілях;
- в освітньо-виховних цілях;
- для потреб моніторингу навколишнього природного середовища.

В даний час треба навчитися управляти природним туризмом, щоб зробити його екологічним, так як неконтрольований потік туристів є причиною деградації природного середовища, зниження біологічного і культурного різноманіття природоохоронних територій та інших об'єктів туризму. Негативні наслідки можуть виходити і за межі природоохоронних територій і зачіпати інтереси навколишніх поселень. У зв'язку з цим є

необхідність зменшувати негативні і збільшувати позитивні наслідки впливу туристів.

Найбільш повний огляд негативних наслідків природного туризму представлений в працях Гектора Цебаллоса-Ласкурейна, де автор виділяє наступні категорії:

- вплив на геологічні формації;
- вплив на ґрунти;
- вплив на водні ресурси;
- вплив на рослинність;
- вплив на тварин;
- зміна санітарних умов;
- зміна естетичних особливостей ландшафту;
- вплив на культурне середовище [19].

Характер і послідовність негативних впливів можуть бути в деякій мірі непередбачуваними, так як залежать від кількості туристів, регулярності їх перебування, характер їх діяльності, а також екологічних особливостей території і від того, на якій стадії життєвого циклу рослин і тварин відбувається відвідування.

Таким чином, від усвідомлення факту неминучості впливу туризму на навколишнє середовище, напрошується висновок про необхідність його захисту від туристів, використовуючи для цього механізми управління туризмом. В такому контексті мова йде про екологізацію туризму і цілеспрямоване управління ним з метою охорони і збереження природи [20].

РОЗДІЛ 2

ОЦІНКА ПРИРОДНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ СЛОБОЖАНЩИНИ ДЛЯ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ

2.1. Кліматичний та природно-ресурсний потенціал Харківської області

Географічне розташування Харківської області є дуже вдалим з точки сонячної інсоляції. На формування клімату області впливає сонячна радіація, циркуляція повітряних мас, віддаленість території від морів та океанів і характер рельєфу території. Для туризму особливе значення мають світловий (інсоляційний) та ультрафіолетовий режими, атмосферна циркуляція. Інсоляційний режим визначається тривалістю світлової частини доби, під час якої можна проводити різноманітні туристичні заходи. З врахуванням географічного розташування території для неї характерний оптимальний комфортний УФ-режим, так як недостатність ультрафіолетового випромінювання спостерігається з середини грудня до середини січня і складає вього лише 1 місяць.

Внаслідок віддаленості від морів та океанів клімат області характеризується значною континентальністю. Взимку переважають східні вітри, що приносять континентальне повітря помірних широт. З південного заходу або південного сходу потрапляють циклони, що приносять морське повітря зі снігопадами та хуртовинами. По північно-східній периферії антициклонів в зимовий час надходить арктичне повітря, що приносить тиху і малохмарну погоду з сильними морозами. Пізньої весни і ранньої осені небезпечні вторгнення арктичного повітря, що приносить сильні вітри і заморозки. Влітку, на весні та восени на території області переважає континентальне повітря помірних широт, що надходить із західними та північно-західними вітрами. Рідше з півдня і південного сходу надходить тропічне повітря, яке призводить до посух та суховіїв. Перепади тиску влітку менші, ніж взимку, через що спостерігаються невеликі швидкості вітру.

Термічний режим характеризується тривалістю безморозного періоду сприятливого для літнього та зимового туризму. Тривалість періоду з температурами вище $+10^{\circ}\text{C}$ становить 110 днів, середньорічна температура повітря коливається в межах від $5,9^{\circ}\text{C}$ до $7,1^{\circ}\text{C}$. в середньому тривалість літнього періоду в північних районах області складає 102 дні, а в південних – 118 днів.

Сприятливий період для екологічного туризму в Харківській області становить 90-110 днів, в цей час можна займатися всіма видами екологічного туризму. Кліматичні умови дозволяють проводити більше екскурсій, мандрівок, прогулянок, сприяють кращому сприйняттю об'єктів.

Рельєф області представляє хвиляста рівнина з легким нахилом у південно-західному і в південно-східному напрямках. У північно-східній частині області розташована Середньоруська височина, у південній — відроги Донецького кряжу.

Найвища точка Харківської області розташована у Богодухівському районі – на північний захід від села Лютівка. Нижня точка області розташована в Ізюмському районі - на південь від села Пасіка (60 м).

Головна водна артерія області річка Сіверський Донець. Найбільше озеро – Лиман. На території створено 50 водосховищ, найбільшим з яких є Краснопавлівське. Лісів на території області небагато (приблизно 11%) і вони розташовані переважно недалеко від водойм.

Найбільшу частину території займає Степ, який представлений різнотравною рослинністю.

У лісах та парках Харківської області росте понад 1000 видів та форм дерев та кущів. Найбільш поширені породи - дуб черешковий і сосна звичайна. Нерідко зустрічається ялина. На досить вологих ґрунтах ростуть берези, вільха, верба, осика, тополя. У лісах чимало дикорослих плодкових дерев – яблунь, груш.

З хижаків, крім лисиці та ласки, зустрічаються куниця, лісовий тхір, горностаї, єнотовидний собака та вовк. Серед лісових гризунів особливо поширені білки, лісові соні, жовтогорлі миші, підземні та руді лісові полівки.

В наш час об'єкти природно заповідного фонду являють собою природні комплекси, які мають природоохоронне, естетичне, культурне та рекреаційне значення. Характерними особливостями таких територій є:

1) землі природоохоронних територій вилучають з господарського обігу, з метою збереження унікальності природних комплексів, посилення їх оздоровчих, культурно-естетичних, екологічних функцій та покращення екологічного виховання населення;

2) дані землі знаходяться в державній власності і керують ними спеціальні органи державного рівня;

3) неможливе їх вилучення і використання в господарській діяльності, так як порушення режиму охорони веде до юридичної відповідальності;

4) економічним інструментом захисту природоохоронних територій є їх кадастрова вартість.

Даний правовий режим накладає особливий відбиток на можливість використання в рекреаційних та туристичних цілях. У зв'язку з чим, ці землі являють великий інтерес для розвитку екологічного та пізнавального туризму. Зараз в рекреаційних цілях можуть використовуватися практично всі землі природно-заповідного фонду – національні і природні парки, дендрологічні сади, лікувально-оздоровчі місцевості, охоронні об'єкти, пам'ятки природи та садово-паркового мистецтва. Частково в рекреаційних цілях можуть використовуватися заповідники.

Використання природоохоронних земель для розвитку екологічного туризму обумовлене багатьма причинами. В першу чергу це пов'язано з тим, що екологічний туризм передбачає організоване відвідування непорушених, унікальних природних територій, з метою вивчення природи, культурних пам'яток та етнографічних особливостей даної місцевості. Крім того, на природоохоронних землях передбачається ведення екологічної

просвітницької діяльності, а також підвищення рівня екологічної освіти туристів.

Станом на 2024 р. у складі ПЗФ Харківської області налічується 245 заповідних територій та об'єктів. Місцевого значення – 232, а загальнодержавного – 13. Їх загальною площею становить 74,744 тис. га, це 2,38 % від площі області. До їх числа входять 3 національні природні парки, 172 заказники, 7 ландшафтних парків регіонального значення, 9 заповідних урочищ.

70 % території охоплюють заказники серед об'єктів ПЗФ. Серед них найбільш поширені ботанічні, орнітологічні, ландшафтні, гідрологічні, лісові, загальнозоологічні, ентомологічні, загальногеологічні). Крім того оздоровчі та курортні території займають 1200,0 га, рекреаційні - 4400,0 га, водно та болотні угіддя — 68550,0 га, різні види насаджень - 103015,0 га.

2.2. Кліматичний та природно-ресурсний потенціал Сумської області

В Сумській області літо зазвичай тривале, комфортне за температурою та з невеликою кількістю похмурих днів. Зима характеризується морозними, сніговими, вітряними та похмурих днями. Протягом року температура зазвичай коливається від -9 до 25 °С і рідко буває нижче -20 °С або вище 31 °С.

Найкраща пора року для відвідування Сумської області з метою відпочинку за теплої погоди починається з середини червня і триває до кінця серпня.

Теплий сезон з 10 травня до 8 вересня, з максимальною середньодобовою температурою вище 20°С. Найспекотніший місяць року - липень, із середнім температурним максимумом 25°С і мінімумом 15°С.

Холодний сезон триває майже 4 місяці, приблизно з 17 листопада до 12 березня, з мінімальною середньодобовою температурою нижче 3°С.

Найхолодніший місяць року - січень, із середнім температурним мінусовим максимумом -8°C і мінімумом -2°C .

Майже постійно сонячна частина року починається приблизно з 21 квітня і триває 6 місяців, закінчуючись приблизно в першій декаді жовтня.

Найяскравіший місяць в році року - серпень, під час якого небо в середньому ясне, переважно ясне або має мінливу хмарність 68 % часу.

Більш хмарна частина року починається приблизно з другої декади жовтня і триває 6 місяців, закінчуючись у третій декаді квітня.

Найпохмуріший місяць року - січень, під час якого небо в середньому похмуре або переважно хмарне 75 % часу.

Найвологіший період триває 2,5 місяці, з середини травня до кінця липня. В цей період випадає 24% усієї річної вологи. Місяць із найбільшою кількістю дощових днів – червень, коли в середньому протягом 4 днів випадає не менше 1 міліметра опадів. "Сухий" сезон триває 9 місяців, з кінця липня до середини травня. Найменша кількість дощових днів у лютому.

Серед вологих днів ми розрізняємо ті, в які буває лише дощ, лише сніг, або й те й інше. Виходячи з цієї класифікації, найпоширеніша форма опадів у Суми змінюється протягом року.

Сніг в основному випадає в період з першого січня до середини лютого. В Сумській області завжди спостерігаються сезонні коливання щомісячної кількості опадів.

Дощова частина року триває 11 місяців, з лютого по січень, з кількістю дощових опадів за кожний 30-денний період не менше ніж 13 міліметрів. Місяць з найбільшою кількістю опадів - червень, із середньою кількістю - 54 міліметри.

У Сумській області спостерігаються сезонні коливання рівня вологості повітря. Вологий період року триває 2,5 місяці, з червня по серпень. У цей час відчувається підвищена вологість, задуха на фоні яких важко переноситься денна спека. Місяць із найбільшою кількістю днів із підвищеною вологістю – липень.

У Сумській області середня погодинна швидкість вітру зазнає значних сезонних коливань протягом року.

Найбільш вітряна частина року триває 5 місяців, з жовтня по квітень, із середньою швидкістю вітру понад 16,1 кілометра на годину. Найбільш вітряний місяць року – лютий із середньою швидкістю вітру 18,9 кілометра на годину.

Менш вітряна частина року триває 6 місяців, з квітня по жовтень. Найменш вітряний місяць – липень із середньою швидкістю вітру 13 кілометрів на годину.

Проаналізувавши погодно-кліматичні умови можна зробити висновок, що найкраща пора року для відвідування Сумської області з метою відпочинку – це середина червня - кінець серпня, при цьому найкращий час припадає на перший тиждень серпня.

Переважає частина області знаходиться в межах Придніпровської низовини, північна частина – у межах Поліської низовини, на сході і північному сході на відрогах Середньоруської височини. Територією Сумщини протікає 1542 річки, найбільша з них - Десна. Всі вони належать до басейна Дніпра. У межах області існує 25 озер, 2190 ставків та 42 водосховища із загальним об'ємом майже 222 млн. м³ води. Лісистість території становить 17,8%.

На території області налічується 260 заповідних територій. Сумщина розташована у двох природних зонах - [лісовій](#) та [лісостеповій](#). На півночі області переважають соснові та дубові ліси, а також [сільгосп угіддя](#) на колишніх місцях [дубових лісів](#). На півдні угіддя розташовані на місцях лучних степів та дубових лісів, заплавні луки переважають в долинах річок [Псел](#) та [Ворскла](#), а серед лісів розповсюджені кленово-липово-дубові. У ґрунтовому покриві переважають чорноземи.

До природних заповідників слобідської частини Сумської області відносяться:

1) Банний яр в селі Могриця Сумської області. Це - ботанічний заказник загальнодержавного значення, створений з метою охорони рідкісних рослин. Заснований в 1974 році, його площа складає 236 га;

2) Заповідник "Михайлівська цілина». Своє існування починає у 1741 році, коли граф Капніст придбав землі у володіння і почав розводити породистих коней. Луки являли собою чудове місце для випасу худоби. У 1928 одну з частин графських земель було оголошено заповідником. В 1961 році Михайлівську цілину об'єднали з Кам'яними могилами, Стрельцовським і Хомутовським степами. Це призвело до створення єдиного Українського степового природного заповідника. Надбанням заповідника стали понад 500 видів трав, деякі з них занесені до Червоної книги;

3) Бакирівський заказник знаходиться на території Охтирського району Сумської області. Загальна площа цієї заповідної зони 2606 га. Він являє собою гідрологічний заказник загальнодержавного значення і занесений вперелік природно-заповідного фонду;

4) гідрологічний заказник «Хухрянський» розташований в Охтирському районі. Його площа складає 4591,7 га. Завдяки своїм значенням для екології держави він є природним заповідником. Створений для збереження і відновлення природних комплексів та підтримки екологічного балансу міста Суми. Розташовується в заплаві річки, яку щороку затоплюють талі води.

5) Климентівський заказник розташований на річці Ворсклі. Відноситься до регіональних гідрологічних заказників з 1979 року, має статус загальнодержавного, має велику цінність з наукової та екологічної точки зору. Природоохоронна територія заповідної зони становить 1000 га.

Сумська область дуже багата на природні заповідні території, які можуть використані для проведення екологічних турів. Завдяки ним туристи матимуть змогу дізнатися багато нового та цікавого.

РОЗДІЛ 3

ПРОЕКТУВАННЯ ТУРИСТИЧНИХ МАРШРУТІВ

3.1. Екотуристичні маршрути Харківщини

Сьогодні дуже популярним стало поєднання екологічного туризму з різними видами активної діяльності, такими як: катання на квадроциклах, скелелазіння, заняття водними видами спорту. Це дозволяє поєднувати відпочинок на природі з активним проведенням часу.

В своїх дослідженнях ми вирішили розглянути не лише вже відомі DESTИНАЦІЇ екотуризму, а і дослідити маловідомі, тобто ті, що можуть викликати потенційний інтерес не лише у відпочивальників, а і вчених-істориків, екологів та дендрологів. Сьогодні вимагає розвивати внутрішній туризм, популяризувати його, оскільки свідоме ставлення та розуміння краси і різноманітності природи України дасть вагомий поштовх для розвитку екологічного туризму в регіонах.

Відвідуючи Харківщину туристи можуть побачити та дізнатися багато цікавого. Одним з таких місць є Кіцевська пустеля. Вона знаходиться в Чугуївському районі південніше села Кицівка. Має протяжність 5 км, а ширину - 2,5 км. Це піщана місцевість, яка представлена піщаними горбами та барханами. Такі ландшафти утворені елювіальними відкладами річок, що нагадують дюни.

З історичних джерел відомо, що раніше ця територія використовувалась як військовий полігон, тому деякі відвідувачі стверджують, що і досі тут можна знайти залишки від снарядів. Кицівська пустеля зачаровує своїми краєвидами та фауною. Тут можна побачити велику кількість різноманітних комах, деякі з них є дуже рідкими видами. Піски подекуди вкриті травою, мохом та кущами. Перепали висоти ту невеликі і подекуди сягають 50 метрів (рис.1).

Рис.1. Кицівська пустеля

Ще одним цікавим місцем є кварцовий кар'єр в селі Новоселівка, що знаходиться за 50 км від Харкова. Він належить Новоселівському гірничо-збагачувальному комбінату. Кар'єр утворився внаслідок видобування піску. Свою діяльність комінат розпочав ще в 1938 році. З часом всередині утворилося озеро, яке має насичений блакитний колір. Туристів це місце приваблює своїми краєвидами, тишею, а також можливістю зробити дуже гарні та яскраві фото. До само кар'єру можна дістатися власним транспортом, або використавши громадський. Схили кар'єру нагадують американський каньйон, що робить їх привабливими для екстремалів (рис.2).

Рис. 2 Новолесівський кварцовий кар'єр

Також до нашого переліку потрапило урочище Шматове. Це місце, де ще не відчутний вплив людини. Рельєф території дуже нерівномірний.

Велика кількість пагорбів чергується з улоговинами. Рослинність представлена деревами, кущами, чагарниками та різнотрав'ям. Шлях до урочища не з легких, краще сюди добиратися на велосипедах, або якомога ближче на автомобілі, а далі – пішки. Урочище цінне для науковців – екологів, оскільки є простір для флористичних досліджень. Також дана місцевість підходить для тихого відпочинку на природі (рис. 3).

Рис.3. Урочище Шматове

Ще цікавими місцями для екологічного туризму є села Нижня Озеряна та Ракитне. Навколо них можна побачити велику кількість пагорбів та водойм, які зачаровують своїми пейзажами. Також тут можна поринути в історію Харківської області, оскільки в селі Ракитне знаходиться старовинний маєток Куликівських. Ця родина належала до старовинного слобожанського роду. Маєток почали будувати в 1805 році для харківського полковника Михайла Куликівського. Будинок з масивними грецькими колонами зберігся і до нашого часу. Навколо нього був створений ландшафтний парк з доріжками. Після смерті господаря в 1832 році, будинок декілька разів змінював господарів. З часом усі прибудинкові споруди та оранжерею почали розбирати на будівельний матеріал, а парк був залишений на волю природи. В даний час у будівлі розташований ракітянський професійний ліцей.

Також приваблює увагу туристів церква-ротонда Архангела Михаїла. Церква діюча, в ній проходять богослужіння, її постійно реставрують за старовинними нарисами (рис.4).

Рис.4. Церква-ротонда Архангела Михаїла

В селі Нижня Озеряна можна відвідати дві пам'ятки архітектури – церкву Озерянської ікони Божої матері та міні-музей «Українська хата» (рис. 5). Сучасна церка була відбудована декілька років тому на місці озерянської пустелі, яку прославила Озерянська ікона Божої Матері – головна святиня Слобожанщини. Доля самої ікони та пустині трагічна. По наказу Катерини II в кінці XVII століття було зачинено 16 монастирів, до яких входив і Озерянський. Сліди самої ж ікони були втрачені в 30-х роках XX століття, після приходу радянської влади. Поряд із сучасною церквою знаходиться цілюще джерело, яке б'є уже не одне століття.

Рис. 5. «Українська хата»

Ще одним цікавим місцем для відвідування є Докучаєвський дендропарк, який був створений в 1972 році за сприяння викладачів кафедри агролісомеліорації та лісівництва Харківського сільськогосподарського інституту. Парк створювався на громадських засадах викладачами та студентами інституту. Статус заповідної території парк отримав в 1991 році і зараз являється науковою базою майбутніх лісівників. На території налічується близько 900 видів різноманітних дерев та рослин, більша частина з яких являються екзотичними для регіону – блакитні ялини, кедрові сосни, карельські берези та ялівець. Особливістю карельських берез є те, що з одного кореня росте від 3 до 5 стовбурів (рис. 6). Особливо парк красивий навесні та восени.

Рис. 6. Карельська береза

Села Бабаї та Хорошеве можуть зацікавити своєю природою, величезними валами, які слугували захистом для середньовічних міст. Ці місця також овіяні легендами про те, що тут знаходилося древньоруське місто до якого потрапив князь Ігор після половецького полону. За даними істориків про нього йдеться навіть в «Іпатіївському літописі». Також в Бабаях деякий час проживав Григорій Савич Сковорода, тут він створив свої «Харківські байки». Також тут є Сковородинське джерело, з якого постійно б'є вода. За легендою, коли Григорій Савич гуляв околицями, то встромив палицю в землю і звідти почала бити вода. Зараз це місце назвали

«Сковородинською криницею» і провели облаштування території навколо неї. На невеликих вимурованих стінах можна прочитати не лише мудрі вислови філософа, а й ознайомитися з його короткою біографією. Якщо трохи пройти вгору від криниці, то можна потрапити до Чорного озера, яке знаходиться в тінистому лісі. На водоймі плавають дикі гуси та лебеді.

В кілометрі звідси знаходяться Безлюдівські піщані кар'єри, частина з яких вже не використовується, а на їх місці утворилися озера з прозорою водою, яка потрапила сюди за рахунок підземних джерел. Вони були відкриті під час видобування піску. Зараз ці озера активно використовуються для відпочинку на природі, оскільки навколо оточені лісами. В самих водоймах водиться риба, тому ці місця приваблюють рибалок. Навколо них також активно почали будувати бази відпочинку різного типу та розраховані на різний бюджет.

Також урізноманітнити свій відпочинок на природі можна і на околицях Харкова. Одним із найпопулярніших місць для відпочинку є Саржин Яр, на території якого розміщені церква, купальня, різноманітні майданчики. Є тут і джерело з мінеральною водою. Для екологічного відпочинку підійдуть Олексіївський лугопарк, Жовтневий та Журавлівський гідропарки, які знаходяться в межах міста. На околицях Старого Салтова розташовані соснові ліси та водосховище, що сприяє відпочинку на природі. Тут можна відпочити на природі, а можна замовити номер на одній із баз відпочинку.

На околицях також існують місця відпочинку, які можуть зацікавити любителів археології та туризму. У заповіднику «Гомільшанські ліси» знаходяться унікальна флора і фауна, величні дуби, а на озерах квітнуть лілії. Для археологів цікавими можуть бути руїни монастиря, що носив назву «Свято-Миколаївського», який був збудований ще за часів козацтва, скіфські кургани та городища, що датуються XVI-XVIII століттями. Також по цій території проходив Муравський торговий шлях. На території не забороняється ставити намети для відпочинку.

Козача гора, яка розташована над Сіверським Дінцем знаходиться поряд. Вона овіяна легендами та повір'ями. Можна відвідати Золоту долину та Біле озеро. За легендою, козаки закопували тут золото, а срібло кидали у воду. Вчених зацікавив цей факт, тому неодноразово проводилися аналізи проб води, що підтверджували наявність високого вмісту срібла, але це все одно не може бути підставою для беззаперечної віри в легенду.

За 135 км від Харкова розташовані знамениті Крейдяні гори, які за своєю красою не поступаються турецькому Памуккале. В національному парку, що поруч представлена різноманітна флора і фауна, деякі види з неї занесені до Червоної книги України. Підніжжя Крейдяних гір приваблює мінеральними джерелами та пляжами.

3.1. Екотуристичні маршрути Сумщини

Природно-ресурсний потенціал центральної та південної частин Сумської області має достатню кількість природно-рекреаційних ресурсів для екологічного туризму. Хоча територія у великій кількості антропогенно трансформована, рослинний покрив змінений внаслідок людської діяльності, все одно залишається велика кількість природних територій незайманих або мало змінених людиною.

Одним з найперспективніших для розвитку екологічного та зеленого туризму є Гетьманський національний природний парк (рис. 7).

Рис. 7. Гетьманський національний природний парк

Його територія знаходиться в Охтирському районі на сході області. Метою створення парку було збереження унікальних заплавних ландшафтів річки Ворскли. Тут зберіглося велике різноманіття флори і фауни (близько 400 видів рослин та 250 видів тваринного світу), деякі з них занесені до Червоної книги. Також на території району є бази відпочинку з усіма можливими для цієї місцевості розвагами. Навколо парку розвивається інфраструктура через високий попит відвідувачів. Відносно заплави річки Ворскли зосереджені заповідники, парки-пам'ятки, заказники, археологічні пам'ятки. До складу парку увійшли наступні заказники:

- «Хухрянський»;
- «Климентівський»;
- «Бакирівський»;
- «Литовський бір»;
- «Лисиця».

Їх загальна площа складає приблизно 9,5 тис. га. Також до складу Гетьманського парку увійшов Тростянецький парк, він був закладений О. Надаржинською у 1809 році на честь перемоги у Полтавській битві. Всі ці об'єкти можуть бути використані в екологічному туризмі.

Провівши аналіз природно-рекреаційних ресурсів та історичних пам'яток, було встановлено що переважають другі. В Тростянці розташовані Круглий двір, садиба Кеніга, Благовіщенська та Вознесенська церкви. Охтирка здивує Покровським собором та Михайло-Архангельською церквою. Село Бакирівка може похвастатися старовинною дерев'яною церквою Параскеви П'ятниці, яка, на жаль, знаходиться в аварійному стані (рис.8). Також в межах парку знаходяться городище часів Київської Русі та Більське городище, яке відносять до скіфської культури раннього залізного віку. Різноманітність в екологічний відпочинок може внести лозоплетіння, яким і до сьогодні активно займаються мешканці Боромлі.

Рис.8. Церква Параскеви П'ятниці

Враховуючи зручне фізико-географічне розташування, велику кількість природно-рекреаційних ресурсів, природне різноманіття, історико-культурні пам'ятки, Гетьманський парк може задовільнити самих вимогливих туристів. Через це можна говорити про створення туристичних маршрутів. Вони повинні поєднувати в собі огляд природи та історичних пам'яток.

До основних пунктів маршруту обов'язково повинні входити:

1. Пам'ятки Тростянця (Круглий двір, садиба Кеніга);
2. Пам'ятка природи «Тростянецькі липи»;
3. Тростянецький парк садово-паркового мистецтва;
4. Урочище «Нескучне»;
5. Заказник «Лисиця»;
6. Заказник «Боромлянський»;
7. Заказник «Литовський бір»;
8. Климентове;
9. Буймерівка;
10. Старий куземин.

Цю подорож можна здійснити за 1-2 дні з використанням будь-якого зручного виду транспорту. Велосипедна прогулянка в цьому випадку була б дуже доцільною, оскільки дала б змогу більше милуватися краєвидами. При цьому маршрут треба побудувати таким чином, щоб в перший день відвідати

більш віддалені дестинації, переночувати, а на другий день залишити локації, які знаходяться поблизу одна до одної.

Ми не можемо не згадати про відпочинок в місті Суми та навколо нього. В межах міста є Блакитні озера та озеро Чеха, які в спекотну погоду приваблюють чистою водою та природою. На їх берегах можна орендувати бесідки для більш комфортного відпочинку. За межами міста свої послуги пропонують бази відпочинку: «Витязь», «Бараспорт», «Славна» та «Росинка», на їх територіях є всі необхідні умови як для пасивного, так і активного проведення часу. Вони характеризуються розташуванням біля водойм та на лісистій території. Тут можна отримати весь спектр послуг та зручностей. За межами міста в селі Патріотівка розташована садиба зеленого туризму зі зручними будиночками на різний смак, територія зачаровує навколишніми краєвидами лісу, річки та ставка, який призначений для купання відвідувачів.

Отже, до основних факторів розвитку рекреації і туризму слід віднести: сприятливі природно-кліматичні умови територій, помірно-континентальний клімат, різноманітність природно-територіальних комплексів, багатий видовий склад флори і фауни в долинах річок, велика кількість різноманітних водних об'єктів, задовільний екологічний стан області, велика кількість малих і спокійних річок, які зручні не лише в плані пляжного відпочинку, але і водного туризму, наявність багатого історико-культурного потенціалу: пам'яток археології, архітектури, історії та природи; гарний економічний потенціал, який представлений різними галузями промисловості та сільського господарства; вигідне економіко-географічне положення, оскільки територія відноситься до чорноземного регіону і знаходиться на перетині транспортних магістралей.

В Харківській та Сумській областях можна виділити наступні перспективні види екологічного туризму: культурно-пізнавальний, сільський, пляжний, водний, науковий, дитячий, студентський та сімейний. Для організації цих видів туризму треба змінювати «не рекреаційний імідж», який

пов'язаний з відсутністю певних видів рекреаційних об'єктів. Зараз ці області більшість гостей не розцінюють як рекреаційні центри. 50% гостей відвідують їх з діловою і професійною метою, і лише 32% - бачать в них територію потенційного дозвілля та відпочинку. Через це галузь повинна розвиватися, орієнтуючись на місцеве населення.

Вище зазначена ситуація говорить про необхідність створення привабливого туристично-рекреаційного іміджа, на що повинна спрямовуватись туристична політика областей і діяльність регіональних органів влади.